

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 11 • Haziran 2025 • 289-300
Issue: 11 • June 2025 • 289-300

Yapay Zekâ ve Din

Karlı, N. (2024). *Yapay zekâ ve din*.
Ankara: İlahiyat Yayınları (330 s.)
Karlı, N. (2024). *Artificial intelligence and religion*.
Ankara: İlahiyat Publishing (330 p.)
ISBN: 978-625-6254-33-6

Ali Yüksel

Doktora Öğrencisi | PhD Student
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi | Ankara Social Sciences University
✉ aliyuksel91@gmail.com | 0000-0002-5099-343X
Ankara | Türkiye

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1597959>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Bilgisi	Article Information
Makale Türü • Article Type	Kitap İnceleme • Book Review
Geliş Tarihi • Received	07 Aralık 2024 • 07 December 2024
Düzeltilme Tarihi • Revised	17 Mart 2025 • 17 March 2025
Kabul Tarihi • Accepted	17 Mart 2025 • 17 March 2025
Yayın Tarihi • Published	30 Haziran 2025 • 30 June 2025
Değerlendirme • Review	Çift Taraflı Kör • Double-Blind
Hakem • Peer-Review	Dış-Bağımsız • External-Independent
Benzerlik Taraması • Similarity Check	Tamamlandı • Completed
Etik Onay • Ethical Approval	Etik Gerekmez • Ethics Not Required
Çıkar Çatışması • Conflict of Interest	None • Yok
Finansman • Funding	Finansman Yok • No Funding
Lisans • License	Creative Commons BY-NC 4.0
Dergi İletişim • Journal Contact	https://dergipark.org.tr/tr/pub/tdpd

Ö z e t

Karslı'nın bu kitabı, yapay zekânın dinler ve dinî pratiklerle ilişkisini tarihsel, güncel ve geleceğe yönelik olarak analiz etmektedir. Disiplinler arası bir perspektifle ele alınan bu teorik çalışmada, yapay zekânın dinî kimliği dönüştürücü potansiyeli, fırsatları ve riskleri incelenmekte; din eğitimi, din psikolojisi ve din sosyolojisi gibi teoloji bağlantılı bilim dallarıyla olan etkileşimi üzerinden yapay zekâ ve dijital teknolojilerin dinsel kullanım alanları değerlendirilmiştir.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Yapay zekâ • Din
Teknolojik tekilik • Dijital teknolojiler

A b s t r a c t

This book by Karslı analyzes the relationship between artificial intelligence and religion, as well as religious practices, from historical, contemporary, and future-oriented perspectives. Adopting an interdisciplinary approach, this theoretical study explores the transformative potential, opportunities, and risks of artificial intelligence in relation to religious identity. Furthermore, it evaluates the religious applications of artificial intelligence and digital technologies through their interaction with theology-related disciplines such as religious education, the psychology of religion, and the sociology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Artificial intelligence • Religion
Technological singularity • Digital technologies

1977 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesinde dünyaya gelen Karşı, akademik kariyerine 2000 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun olarak adım atmıştır. Lisans eğitiminin ardından, yüksek lisans eğitimini 2005 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "*Dindarlık Olgusu ve Dindarlığı Ölçme Girişimleri*" başlıklı teziyle tamamlamıştır. Bilimsel çalışmalarını aynı kurumda sürdürerek, 2011 yılında "*Öfke Kontrolü ve Dindarlık İlişkisi*" başlıklı doktora teziyle doktor unvanını almaya hak kazanmıştır. Meslek kariyerinde 2006-2010 yılları arasında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenini olarak görev yaptıktan sonra, 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Psikolojisi alanında öğretim üyesi olarak göreve başlamıştır. 2020 yılında Doçent unvanını alan Karşı halen Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Din Psikolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. Karşı'nın, pozitif psikoloji, ruh sağlığı, öfke kontrolü, mutluluk, parapsikoloji, batıl inanç, kişilik, İslamofobi, şizofreni, manevi rehberlik, şiddet, yardımseverlik vb. konularda çalışmaları bulunmakta olup kendisi Din Psikolojisi literatürüne önemli katkılar sunmuştur.

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan teknolojik gelişmelerin, en hızlı olduğu süreç içerisinde, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin bireyin dinî duygu, düşünce ve davranışlarını da aynı süratte etkilemesi kaçınılmaz bir gerçektir. Ülkemizin teknoloji ile serüveni dikkate alındığında; radyo yayıncılığı 1927 yılında başlamasına rağmen Kur'an tilaveti ve dinî sohbetlerin radyolarda yer alması 1950'li yılları bulmuştur. 1968'de kullanılmaya başlanan televizyonlarda ise 1970'li yıllarda dinî içerikler yer almaya başlamıştır. 2000'li yıllarda teknoloji ile din etkileşimi sohbet odaları, forumlar, web siteleri, sosyal medya ağları, video paylaşım mecraları ve akıllı cihaz uygulamalarında çok daha kısa sürede gerçekleşmiştir (Çuhadar, 2023: 7). Özellikle ChatGPT adlı metin temelli yapay zekâ uygulamasının kullanılmaya başlamasından iki aylık süre sonra; Facebook'un 1,5 yılda, Instagram'ın 2 yılda ve X'in 5 yılda ulaştığı aktif kullanıcı sayısına ulaşması dikkat çekmiştir (Webtekno, 2023). Bu kapsamda yapay zekâ ve din/dindar etkileşimi de hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. 26-28 Kasım 2024 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından düzenlenen VII. Din Şurası'nda yapay zekâ uygulamaları ele alınmıştır. Bu hem sürecin çok hızlı ilerlediğini hem de ülkemizde konuya ilişkin çalışmalarda/söylemlerde bulunulduğunu göstermektedir. Karşı tarafından kaleme alınan eser; bu etkileşimin geçmişi, şimdisi ve geleceğine ilişkin incelemeler, değerlendirmeler ve öngörülerde bulunarak alan yazınında önemli bir köşe taşı olma özelliğine sahiptir.

Yapay zekânın dinî anlayış ve pratikleri dönüştürecek bir paradigma

değişimine sahip olduğu vurgulanarak eserin temel amaçları şu şekilde özetlenmiştir (ss. 9-11): (i) Yapay zekâ ile din arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemek, analiz etmek ve geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak; (ii) Yapay zekânın çeşitli disiplinlerle ilişkisini ve farklı alanlardaki uygulamalarını ele almak; (iii) Yapay zekâ teknolojilerinin tanıtımını yaparak, bu teknolojilerin toplumsal etkilerinin değerlendirilmesine katkı sağlamak; (iv) Hızla gelişen yapay zekâ alanına ilgi duyanlara geniş ve güncel bir kaynak listesi sunmak; (v) Teknolojik ilerlemelerin dinî inanç ve pratikler üzerindeki etkileri konusunda yol gösterici olmak; (vi) Yapay zekâ ve din konusundaki yapılacak araştırmalar sağlam bir temel oluşturmak; (vii) Farklı disiplinlerden araştırmacıları bu konuda çalışmaya teşvik etmektir.

Kitabın *Giriş* bölümünde yapay zekânın ilk anından itibaren doğrusal olmayan bir gelişim gösterdiği ve farklı alanlarda kullanılmaya başlandığı belirtildikten sonra insan, yapay zekâ ve makineler arasındaki ayrımın bulanıklaştığı ifade edilmiştir. Giriş kısmında yapılan bu vurgu kitabın kapağının hikâyesini de ortaya koymaktadır. Kapak resmi yazar tarafından oluşturulan altı yüz küsur resim arasından seçilmiş ve gelecekte robotların da manevi yönelimlerinin olabileceği vurgulanmıştır. Yapay zekânın din ile ilişkisinde fırsatlar sunmakla birlikte potansiyel riskleri olduğu/olabileceği, yapay zekâlı bir gelecekte dinlerin durumunun belirsizliği ve öngörülemezliği ifade edilmiştir (ss. 13-16). Giriş kısmının paragraf başı yapılmadan iki bütün halinde yazılması, anlaşılmayı zorlaştırmıştır. Ayrıca burada akıllara ilk olarak yapay zekânın dinî konulardaki cevaplarında taraf tutup tutmayacağı gelmiş, ancak eserin son bölümünde bununla ilgili uygulamalı bir çalışma yapılarak sonuçlarının ve ilgili literatürün aktarıldığı görülmüştür.

Eserin *Birinci Bölümünde*, yapay zekânın temellerine, tarihine, kullanım alanlarına, geleceğine, risklerine, fırsatlarına ve ahlak ile ilişkisine yer verilmiştir. Bu kapsamda birinci bölüm altı kısımdan oluşmaktadır.

Yapay zekânın temelleri olarak felsefe, matematik, nörobilim, psikoloji, biliş bilimi ve dil bilim alanları izah edilmektedir. Biliş bilimi kavramından kastın bilişsel bilim olduğu görülmektedir. Yapay zekânın tarihi izah edilirken yıl yıl yapılan çalışmalar maddelenmiştir. Yapay zekânın gelişimsel sürecinin giderek karmaşık ve kapsamlı bir sisteme doğru ilerlediği ifade edilmiştir. Bu başlık, alana ilgisi olanlara güzel bir akış sunmakla birlikte bilgi yoğunluğu yüksek bir bölüm olduğundan okuyucuyu yorabilmektedir.

Yapay zekâya ilişkin makine öğrenmesi, derin öğrenme, Turing testi, Çin odası testi, teknolojik tekillik ve meta-verse kavramları bu bölümde

açıklanmıştır. Kavramlar içerisinde en dikkat çekici olan teknolojik tekillik; yapay zekânın ve diğer gelişmiş teknolojilerin insan zekâsını aşarak geri döndürülemez ve öngörülemez değişikliklere yol açacağı bir dönemi ifade etmektedir. Yapay zekânın geleceğine ilişkin risklerin temelini bu bakış açısı oluşturmaktadır. Yapay zekânın ve teknolojinin ilk gelişim aşamalarının bilim kurgu romanları, oyunlar ve filmler olması dikkat çekicidir. Uzun yıllar önce hayal ürünü olarak ortaya konulan eserlerin günümüzde gerçekleştirilmesi söz konusu olup genellikle sonları hep felaketle bitmektedir.

Yapay zekânın kullanım alanları sağlık, eğitim, ekonomi, oyun dünyası, hava tahmini ve tarım, sanat, robotik, savunma sanayi, uzay araştırmaları, başlıkları altında ele alınmıştır. Sağlık alanında, özellikle psikoloji alanında doğal dil işleme ve makine öğrenmesi teknikleriyle psikolojik değerlendirme süreçlerinde devrim niteliğinde gelişmelere yol açtığı ifade edilmiştir. Hatta yapılan uygulamalarda depresyon kategorilerini %96 oranında doğrulukla sınıflandırması dikkat çekmektedir.

Yapay zekânın geleceğinde fırsatlar kadar zorlukları da olacağı, yapay zekâ teknolojilerinin etik, hukuki ve sosyolojik boyutlarının derinlemesine analiz edilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Yapay zekânın ahlak ile ilişkisi ise yapay zekâlı bir teknolojinin neden olabileceği zararın sorumluluğunun kime ait olacağı sorusu odağında açıklanmıştır (Karlı, 2024: 146). Dikkat çeken bir diğer konu ise robot haklarıdır. İnsanların ürettikleri robotlara karşı ahlaki sorumluluk üstlenmeleri gerektiği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. İnsanlık için asıl tehdit, yapay zekâdan ve robotlardan ziyade insanoğlunun bizzat kendisidir. Bu doğrultuda eserde, yapay zekânın ahlaki gelişimi sürecinde disiplinler arası bir çaba gerektiği vurgulanmıştır (Karlı, 2024: 154). Ayrıca yapay zekâ eğitiminde etik konuların entegrasyonunun gelecek için kritik bir adım olarak vurgulanması yerindedir. Zira bilimsel araştırmanın gelişim sürecinde yaşanan etik ihlallerinin yapay zekâ alanında yaşanmasının geri dönüşümü olmayacak sıkıntılara sebep olabileceği değerlendirilmektedir.

Kitabın *İkinci Bölümü*nde; “Yapay Zekâ ve Din”, “Yapay Zekâ ve Tanrı Kavramı”, “Transhümanizm”, “Yapay Zekâ ve Dini Kullanım Alanları”, “Yapay Zekâ ve Din Arasındaki Etik Sorunlar ve Tartışmalar” ile “Dinin Geleceği” başlıkları ele alınmıştır. Bu kapsamda ikinci bölüm altı kısımdan oluşmaktadır.

Din ve bilim başlığı altında maneviyat ve nöroloji alanlarına değinilmiştir. Son yıllarda din psikolojisi literatüründe din ve maneviyat arasındaki farklılıkların üzerinde durulmasına binaen maneviyat konusuna ve

son yıllarda dinî inanç ve tecrübeler üzerine nörobiyolojik ve nörokimyasal çalışmalar yapılmasına bağlı olarak da nöroloji konusuna değinilmiştir. Din psikologlarının Tanrı inancı ve din konularındaki görüşlerine de yer verilmiştir. Din ve bilim arasındaki ilişkinin, tarihsel süreç içerisinde karmaşık ve çok boyutlu bir etkileşim sergilediği vurgulanmıştır. Bu ilişki literatürde farklı tipolojilerde ifade edilmiştir. Eserde yer alan tipolojiler Tablo-1’de sunulmuştur. Yazarın bu konuda pek çok yerde indirgemeci bir yaklaşımdan uzaklaşıp bütüncü bir bakış açısının gerekliliğini savunması dikkat çekicidir.

Tablo-1:
Din ve bilim ilişkisi tipolojileri

Ian Barbour	Mikael Stenmark	Ted Peters
Çatışma	Uzlaşmazlık	Bilimcilik
Bağımsızlık	Bağımsızlık	Bilimsel Emperyalizm
Diyalog	Uzlaşma	Kilise Otoriteriyenliği
Entegrasyon	İkame	Bilimsel Yaratışçılık
		İki-Dil Teorisi
		Hipotetik Uyumluluk
		Etik Örtüşme
		New Age Maneviyatı

Bilim ve teknolojinin birbirinden farklı olduğu belirtilmiştir. Bu kapsamda bilimsel araştırmaların insan yaşamına en belirgin etkisi, teknolojik gelişmelerle olmaktadır (Karşı, 2024: 179). Din ve teknoloji arasındaki ilişkinin, bilim ve din arasındaki tartışmalardan daha acil ve güncel bir konu olduğu vurgulanmıştır (Karşı, 2024: 180). Burada kullanılan “*acil*” kelimesinin, teknolojinin ve dinin insanlığı etkileme gücünün yüksekliğine ve geleceklerinin belirsizliğine bağlı olarak ifade edildiği değerlendirilmektedir.

“Yapay Zekâ ve Din” başlığında, yapay zekâya yönelik teolojik çevrelerde ortaya çıkan görüşler ifade edilmiştir. Bu bağlamda, yapay zekânın Tanrı’nın varlığına yönelik bir tehdit oluşturabileceği savunulmaktadır. Ayrıca Tanrı’nın varlığını kanıtlama aracı olarak kullanılabileceği de öne sürülmektedir. Yapay zekânın, insanlığın ahlaki değerlerini tehdit edebileceği veya bu değerleri geliştirme potansiyeline sahip olduğu belirtilmektedir. Gelecekte dinin yerini alarak Tanrı’dan daha fazla bilgi ve rehberlik sunabileceği ifade edilmektedir. Bununla birlikte, dinî inanç ve uygulamaları güçlendirebileceği ve insanların Tanrı ile daha derin bir bağlantı kurmasını sağlayabileceği görüşlerine de yer verilmiştir (Karşı, 2024: 186). Teknoloji ile din ilişkisinin gelişimi; siber din, sanal din, çevrimiçi din ve dijital din kavramlarıyla ifade edilmiş, dindarlarla ilgili yapay zekâ örneklerine çokça yer verilmiştir.

Dini geleneklerde bilim, teknoloji ve yapay zekâya yönelik yaklaşımlar ifade edilirken Hristiyanlık, Yahudilik, İslam, Hinduizm, Budizm, Şintoizm, Yeni Dinî Hareketler başlıkları oluşturulmuştur.

Yapay zekâ ve Tanrı ilişkisinde öncesinde değinildiği gibi sanal gerçeklik, yapay zekâ ve robotik teknolojilerin, “*dataizm*” ve “*teknö-hümanizm*” gibi yeni inanç sistemlerinin ve dinî uygulamaların oluşmasına zemin hazırladığı belirtilmiştir. Eserin birinci bölümünde transhümanizm konusuna kısaca yer verilmesine rağmen konunun önemine bağlı olarak burada bir başlık açılarak tekrar ele alınmıştır.

Yapay zekâ ve dijital teknolojilerin dinî kullanım amaç ve alanları başlığında din ile ilgili uygulamalar ve yapay zekâ arasındaki ilişkilerin giderek arttığı ifade edilmiş ve Tablo-2’de sunulan konulara değinilmiştir. Yazarın sınıflandırmasına ek olarak literatürde yapay zekânın din bilimleri alanında yöntem olarak kullanılması da belirtilmektedir (Kızılgeçit, 2023: 191). Ülkemizde ve dünya genelinde gerçekleştirilen çalışmalara yer verilmiş ancak din eğitimi, başlığı altında ülkemizde yapılmış herhangi bir çalışmaya değinilmemiştir. Ancak yapay zekânın yetişilmesi elzem ve zor olan ilerleme hızına karşın ülkemizde sosyal bilimlerde özellikle de din bilimlerinde çalışmaların sınırlı olduğu unutulmamalıdır (Kızılgeçit, 2023: 187).

Tablo-2:
Dijital teknolojilerin dini kullanım amaç ve alanları

Dinî bilgilerin erişilebilirliğini ve etkinliğini artırma	Din Eğitimi
Spesifik konularda derinlemesine araştırma yapabilmek	Dinî Bilgi Edinme
Kutsal metinlerin analiz ve yorumlama süreçleri	Fetva
Bireysel ve topluluk temelli ibadet pratik destekleme	Dinî Metin Analizi
Operasyonel verimliliği artırma	Dinî Araştırmalar
Büyük veri analitiği	Manevî Destek Hiz.
Dinî hizmetlerde kullanma	İslami Finans

Kitabın dinî bilgi edinme başlığında uygulamalı bir örneğe yer verilmiştir. Bu kapsamda metin temelli yapay zekâ araçları kullanılarak “*Tanrı nedir?*” sorusuna cevap aranmıştır. ChatGPT, Claude ve Gemini gibi doğal dil işleme modellerinin Tanrı’nın varlığına ilişkin verdikleri yanıtlar, bu modellerin metafizik ve teolojik konularda tarafsız ve kapsayıcı bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Ancak, bu modellerin eğitildikleri veri setlerinden kaynaklanan potansiyel yanlılıklar veya önyargılar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, sunulan bilgilerin doğruluğu titizlikle kontrol edilmelidir (Karlı, 2024: 256). Konuyla bir çalışmada yapay zekâ yanıtlarında Batı ve Hristiyan yanlılığı tespit edilmesi yazarın görüşlerini desteklemektedir. Dinî metin analizi başlığı altında kara kutu

probleminden bahsedilmektedir. Bu kavramın yapay zekânın riskleri başlığı altında açıklanmasının daha uygun olacağı ve burada tekrar başlıkla olan ilgisi kapsamında ele alınabileceği değerlendirilmektedir. Kara kutu problemi yapay zekânın sonuçlarının kaynağının belirsizliğidir. 2015 yılında hastalarla ilgili 700.000 veriyi sisteme yükleyerek yapay zekânın veriler arasından öngörülebilir tahminde bulunması istenilmesi sonucunda şizofreni ile ilgili yüksek doğrulukta öngörüler ortaya çıkmış ancak bu tahminlerin yapay zekâ tarafından nasıl ortaya çıkarıldığı tespit edilememiştir (Önay-Doğan, 2023: 181). Bu bölümün başlıkları altında fırsatların ve risklerin ifade edilmesi ve ilgili çalışmaların aktarılması çok boyutlu yaklaşıma uygun bir sunum oluşturmaktadır.

Yapay zekâ ve din arasındaki etik sorunlar ve tartışmalar başlığı altında siberetik alanıyla ilgili yaşanabilecek sorunlar etik ve ahlaki boyutuyla ele alınmıştır. Yapay zekânın gelecekte insanlığın yerini alıp almayacağı tartışmasının, dinî ve felsefî açıdan önemli bir gündem oluşturduğu belirtilerek yapay zekânın İslam hukuku açısından ele alınması noktasında maslahat ve istihsan kavramlarına değinilmiştir.

Dinin geleceğine ilişkin öngörülemezlik vurgusu yapılırken literatürde çok farklı değerlendirmeler bulunduğu belirtilmektedir. Bu doğrultuda köle, Tanrı anlayışından tutun da dinin ortadan kalkarak Tanrı-İnsan formuna kadar pek çok görüşe yer verilmiştir. Sonuç olarak, yapay zekânın ahlaki, felsefî ve uygulama alanındaki boyutları dinî kurumlar ve teologlar tarafından dikkatle incelenerek gelecekteki sorunlara hazırlıklı olunması gerektiği belirtilmiştir.

Dinî Bilgi Edinme bölümünde yöntem kullanılarak ChatGPT'ye bir prompt girilmiştir. *“Yapay Zekâ ve Din başlıklı bir kitap yazarken içerisinde hangi başlıklar yer almalı?”* şeklindeki promptta aşağıdaki şekilde cevap alınmıştır:

“İşte *“Yapay Zekâ ve Din”* kitabınız için önerilebilecek bazı başlıklar:

1. Giriş: Din ve Teknoloji Arasındaki Tarihsel İlişki
2. Yapay Zekâ, Dinî İnanç ve Toplum
3. Yapay Zekâ Etiği: Dinî ve Ahlaki Boyutlar
4. Giriş: Yapay Zekâ ve Din Arasındaki İlişkiye Giriş
5. Yapay Zekâ ve Din: Tarihsel ve Kavramsal Arka Plan
6. Farklı Dinlerde Yapay Zekâya Bakış Açıları
7. Yapay Zekâ Etiği ve Dinî İlkeler
8. Ruh, Bilinç ve Yapay Zekâ: Dinî ve Felsefî Tartışmalar
9. Yaratıcılık ve Tanrı: Yapay Zekâ, Yaratma Kavramları ve İlahiyat
10. İbadet, Dua ve Maneviyat: Dijital Dünyada İnanç Pratikleri

11. Kutsal Metinlerin Analizi: Yapay Zekâ ile Din ve Teoloji Araştırmaları

12. Yapay Zekâ ve Din Eğitimi: Yeni Nesil Dinî Bilgilendirme Yöntemleri

13. Gelecek Perspektifleri: Yapay Zekâ Çağında Din ve İnsanlık

14. Sonuç: Yapay Zekâ, Din ve İnsanlığın Anlam Arayışı”

Yukarıdaki cevap dikkate alındığında incelenen eserin başlıkları ile büyük oranda benzerlik gösterdiği görülmektedir. Öte yandan dinî kullanım alanlarına göre başlıklar oluşturması ve insanın anlam arayışına vurgu yapması dikkat çekmektedir.

Yapay zekâ ve din arasında çok boyutlu ve karmaşık bir ilişki olduğu hususuna dikkat çekilerek eser bu görüş üzerine temellendirilmiştir. Özellikle bu iki kavramı içine alan uygulamaların disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınması gerektiği üzerine de çokça vurgu yapılmıştır. “Bilim, teknoloji ve din arasındaki ilişki, basit bir çatışma veya uzlaşma anlatısına indirgenemeyecek kadar kompleks bir yapı arz etmektedir ve bu nedenle daha sofistike bir kavrayışla ele alınması gerekmektedir” (Karşı, 2024: 182) ifadesi yine indirgemecilikten uzaklaşmaya dikkat çeken kapsayıcı bir yaklaşıma örnektir.

Her başlık altında alana ilişkin güncel ve faydalı örneklerin bulunması, hem soyut bir kavramı zihne yakınlaştırmayı hem de literatüre ilişkin bilgiyi artırmayı sağlamaktadır. “Canlı yayınlanan ibadetler, çevrimiçi meditasyon seansları ve dijital hac ziyaretleri gibi uygulamalar...” (Karşı, 2024: 192) gibi özellikle yapay zekâ ve din başlığında dindarlarla ilgili yapılan uygulamalar ve çalışmalarla ilgili bol bol örnek verilmiştir. Konuyla ilgili yazılmış olan literatür incelendiğinde okuyucuyu yormamak açısından yapay zekâ ibaresi yerine YZ tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu konuda eserin gelecek baskıları için değişiklik yapılabileceği değerlendirilmektedir.

Kıtabın ilk basımı olmasına bağlı olarak farklı sayfalarda eserin bazı kelime ve imla hatalarına sahip olduğu görülmektedir. Bu kapsamda “2023 yılında İtalyan Veri Koruma Kurumu, ChatGPT’nin kullanıcı verilerini toplama ve depolama süreçlerinde mevzuata aykırı davrandığını ve kullanıcıların yaşını doğrulamada yetersiz kaldığını belirterek uygulamayı geçici olarak yasaklama kararı almıştır” cümlesinin iki kez yazıldığı görülmüştür. Yahudilikte yapay zekâ ifade edilirken “İslam dünyasında bilim ve din entegrasyonu yönünde bir eğilim gözlemlenirken, Hristiyan Avrupa’da daha mistik ve çatışmacı bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir” cümlesinin paragrafın ortasında gelmesi, anlam bütünlüğünü bozması açısından dikkat çekmektedir.

Teorik bir eserin bir bölümünde güncel yapay zekâ araçları kullanılarak Tanrı kavramına ilişkin yapılan bir uygulamaya, örneklerine, sonuçlarına ve konuyla ilgili değerlendirmelere yer verilmesi eserin özgünlüğünü ortaya koymuştur.

Kitap genelinde aktarılan her yeni kavramın açıklanması/tanımlanması alana dair bilgisi olmayanlar açısından ve bilgi edinmek isteyenlere yönelik faydalı bir özelliktir. Çok az olmakla birlikte bazı bölümlerde ise yapay zekâ, ilahiyat ve bilimsel literatüre hâkim olmanın okurken kolaylık sağladığı görülmektedir. Bu kapsamda “Eşarilik ve Sufizm’in ahireti ve ilahi sorumluluğu ontolojik bir gerçeklik olarak kabul eden epistemolojik yaklaşımı ise yarı denetimli öğrenme ile ilişkilendirilmektedir” ifadesi örnek olarak gösterilebilir.

Son olarak 33 sayfalık bir kaynakçaya yer verilerek alana ilgi duyanlar için literatür taraması olabilecek bir kaynak listesi eklenmiştir. Bununla birlikte kaynakça incelendiğinde Türkçe çalışmaların az olduğu dikkat çekmektedir. Yapay zekâ konusunda ülkemizdeki çalışmaların yeniliği ve azlığı bunun başlıca sebebi olabilir. Yazarın, dinin geleceğine yönelik tutumu dikkate alındığında “*hazırlıklı olunması gerektiği*” vurgusu görülmektedir. Literatüre bakıldığında da benzer söylemler bulunmaktadır (Kızılgeçit, 2023: 192). Eserin giriş kısmında belirtilen amaçlara hizmet ettiği görülmekle birlikte İlahiyat Fakültelerinde farklı derslerin konularının içeriği de olabileceği değerlendirilmektedir (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Haber Merkezi, 2024).

Kitabın değerlendirilmesi kapsamında, eserin öne çıkan güçlü yönleri, mevcut zayıflıkları ve geliştirilebilecek alanları aşağıda sıralanmıştır:

(a) *Güçlü yönleri:* (i) Kitabın teorik temeli güçlüdür ve yapay zekâ ile din ilişkisini disiplinler arası bir perspektifle ele almaktadır. (ii) Dinî pratikler ve yapay zekâ etkileşimine dair geniş bir literatür taraması sunarak farklı teoloji dallarıyla bağlantı kurmaktadır. (iii) Güncel örnekler ve vaka analizleriyle soyut kavramları somutlaştırarak okuyucunun konuya ilgisini artırmaktadır.

(b) *Zayıf yönleri:* (i) Kitapta bazı bölümlerde kavramsal yoğunluk nedeniyle anlatım karmaşıklığı oluşmaktadır. (ii) Metin içinde yer alan bazı cümle ve ifadeler tekrar edilmiştir, bu durum akıcılığı azaltmaktadır. (iii) Yapay zekâ ve din ilişkisinde bazı bölümlerde daha fazla güncel veri ve araştırma bulgusu eklenmesi gerekebilir.

(c) *Geliştirilebilir yönleri:* (i) Bölüm sonlarında özetleyici paragraflar eklenerek okuyucunun ana fikirleri daha net kavraması sağlanabilir. (ii)

Kavramsal yoğunluğun azaltılması için teknik terimlerin daha yalın açıklamaları eklenmelidir. (iii) Din eğitimi ve dijital teknolojilerin entegrasyonu konusunda daha fazla özgün ve yerel örnek eklenebilir.

Kaynaklar

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Haber Merkezi. (2024). *İlahiyat fakültesi, din eğitiminde yapay zekâ kullanacak*, <https://haber.adu.edu.tr> (Erişim: Aralık 2024).

Çuhadar, M. (2023). Giriş: Yeni gölgeler üzerine. [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ, Transhümanizm*. (ss. 7-10). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kızılgeçit, M. (2023). Eşref-i mahlûkat mı transhuman mı? [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm* (ss. 187-192). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Önay Doğan, B. (2023). Dijital ikilem. [içinde] *Yeni Gölgeler: Dijital Evren, Yapay Zekâ ve Transhümanizm* (ss. 179-186). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Webtekno. (2023). *ChatGPT'nin kullanıcı sayısı açıklandı*. <https://www.webtekno.com>. (Erişim: 6 Kasım 2023).

